

ENQUETE

BONDESTUEN

Et hjem i svøb

KIRSTEN RØNNE

Vil man finde de tidlige former for hjem, før „hjem“ blev et begreb ved industrialiseringen, er *bondestuen* stedet.

Den danske bondestue var i sin tid rammen om husholdets hele liv fra vugge til grav. Den var udstyret hensigtsmæssigt: robust, praktisk, dekorativt og minderigt. Den havde mange år på bagen, idet slægten i generationer havde haft deres daglige indendørs liv her.

Den var samtidig en menneskebolig, som afsluttede en epoke af landligt liv lige før overgangen til industrisamfundet og den urbane levevis. Det er som dette stykke fortid, at den har haft sin betydning for de senere forståelser af hjem.

Men bondestuen er ikke bare en gammel stue på et museum, som ikke mere er i brug i det daglige liv. Den har stadig en betydning i skabelsen af forestillinger om hjem. Noget af dens succes og langtidsholdbarhed som beholder for hjemforestillinger skyldes – ja, hvad?

*

Den danske bondestue, oftest kaldet dagligstuen eller blot stuen, var centrum i gårdene og husene ude på landet. Gårdene havde tit en anden stue, storstuen, også kaldet øverstestuen eller stadsstuen, der, ud over at den brugtes til festlige lejligheder, tjente som magasin for det mere kvindelige gods og forråd. Bondestuen var imidlertid det eneste rum som var opvarmet og altså det sande beboelsesrum for hele husholdet.

Stuen havde fundet sin form allerede i sidste halvdel af 1700-tallet, en form, i hvilken den skulle fortsætte forholdsvis uforandret hen til århundredeskiftet 18-1900. De væsentligste forandringer fra tidligere tiders bolig på landet var at finde omkring hjemmets arne. Bondestuens varmekilde er bilæggeren af støbejern, som står midt for stuens endevæg. I begyndelsen var det bilæggere af kakler til afløsning af det tidligere åbne ildsted midt i stuen med røghul i loftet. I

bondestuen tilbereder man ikke mad, og de større husdyr har for længst fået deres egen stald at bo i.

Bondestuen er som allermest typisk knyttet til den firlængede gård og beskrives i etnologiske tekster oftest med et blik rundt i urets retning begyndende (eller sluttende med) med den vinduesløse nordvæg, hvor sengene står, det være sig indbyggede alkover eller omhængssenge. Sengene var brede og korte, og her sov hele familien: far og mor og nogle børn i den ene, bedsteforældre og flere børn i den anden. Ved stuens modsatte væg, sydsiden og samtidig vinduessiden fandtes slagbænken og plankebordet. I slagbænken sov tjenestepigerne. Ved bordenden, på den såkaldte bordendebænk, var husbonds faste plads ved siden af eller under hjørneskabet med snapseflasken og husets mindre værdigenstande. Ved væggen ud mod køkken og eventuel forstue fandtes bilæggerovnen, ved hvilken der stod en eller flere stole, og hvor Bedste kunne sidde og spinde.

Stuens møbler var robuste, og noget af deres værdi bestod i det synlige slid, som generationer af slægten havde udsat dem for. Dertil var de farverigt bemalede, nu og da med navnetræk og årstal. Stuen havde lerstampet gulv og fjælleloft, der ofte var umalet. Mellem loftsbjælkerne var sat et par hylder op, hvor mælken kunne sættes til at trække fløde. Væggene var lerklinede og i den tidlige tid uden tapet, men ofte med høje og bemalede træpaneler i møblernes stil, væggen ovenover kalket. Der fandtes ofte en tallerkenrække med pyntelige tallerkener, som ikke brugtes til daglig. Af løsere genstande kunne findes et spejl, et ur og forskelligt kvindeværktøj, eventuelt pynteligt bemalet og oprindeligt brugt til brudegave.

*

Bondestuen er et hjem i svøb. Det er et hjem på en noget mere diskret måde, end denne institution siden skulle fremstå som. Det er et praktiseret hjem mere end et idealiseret. Bondestuen er et hjem, fordi mennesker bliver født der, dør der og lever hele deres indendørs liv i stuen. De arbejder, producerer og reparerer småværktøj og klæder. De læser og lærer af hinanden, og de leger. De spiser deres måltider her, beder bordbønnen, og de døde ligger i stuen før begravelsen, hvis man ikke har en storstue. Bondestuen besidder alle disse funktioner og kvaliteter, som senere skal tilskrives det ideelle hjem.

Landbobefolkningen er begyndt at flytte til byerne, at få arbejde uden for hjemmet, og deres stue er gået fra at være en bondestue til at være en borgerlig stue. Den borgerlige stue vandt også frem på landet. Sovekammeret, børneværelset, tapetet, vindovnen gjorde sit indtog, og bondestuen overlevede som aftægtsstue.

I et industrialiseret, nationalt og statsligt samfund, spredes ansvar og omsorg ud til forskellige instanser, som før i vid udstrækning varetoges internt i bondestuen/hjemmet. Og selvom der tages vare på borgerne, og de får diverse rettigheder og pligter, forbliver forventningen til hjemmet i vid udstrækning de gam-

melkendte, som bondestuen „naturligt“ udfyldte. Bondestuen kunne nu uhindret, netop fordi den var forgangen, anvendes som model for det moderne hjem. Dens idyllisering findes i forestillingen om husstandens samvær omkring bordet i lampens skær.

*

Beskrivelser af bondestuen findes i stykvis i mange forskellige genrer. I skønlitterære fremstillinger indgår den ofte som kulisse bag en handling, der foregår i en tidligere tid, eller hvor den ene epoke kolliderer med den anden. Jeg kan som eksempler nævne Jeppe Aakjærs (1866-1930) forfatterskab og Johan Skjoldborgs (1861-1936) og lidt senere også den folkekære Morten Korchs (1876-1954) bøger, hvor bondestuen udgør scenen for de ofte slægtsbetonede intriger, der udløser stærke følelser og viser læseren, hvad livets sande værdier består af.

Hjemstavnsdigteren Helene Strange (1874-1943) beskriver i bog efter bog livet og tidernes skiften på landet, nærmere bestemt Nordfalster, hvor hun selv stammede fra. Hendes forfatterskab indeholder to store flerbindsværker af slægtskrøniker, med udgangspunkt i henholdsvis hendes mors og hendes fars slægter, og med henholdsvis kvindens og mandens verden som omdrejningspunkt. Helene Strange var ud over forfatter en flittig indsamler og formidler af folkeminder og lokalt en meget aktiv kulturpersonlighed. Hun arrangerede stævner med folkedans og dilettantkomedier på sin egen Møllebanke, ved Nørre Alslev på Falster, en bakke, som også har en fremtrædende plads i hendes romaner.

En anden vigtig genre og kilde til indsigt i bondestuen er formidlingen af folkelivsforskningen, hvor meddelelserne ofte selv fører pennen under redigering af en forsker/udgiver. Her skal især nævnes Lars Rasmussens (1837-1917) skildring af *Livet i Klokkergaarden* fortalt til Frederik Lange Grundtvig (1854-1903) og Karoline Graves (1858-1932) bøger *Ved Halleby Aa* (1921) og *En Almuepiges Liv* (1928). Disse bøger udkom, da *bondestuetiden* var ved at være helt ovre, ved århundredeskiftet 18-1900, men fortællingerne fører os tilbage til tidligere tider, som begge forfattere har erindringer om.

Bondekulturen var også det gennemgående motiv for malerkunstens såkaldte genremaleri i midten af 1800-tallet. Marianne Zenius, der skriver om malerne Julius Exner, Christen Dalsgaard og Frederik Vermehren, leverer i sin bog *Genremaleri og virkelighed* denne definition: „Et genremaleri fremstiller en scene fra hverdagslivet, hvori menneskefigurer, der behandles som typer, skildres anonymt. Billedet skal fremstille malerens samtid“ (Zenius 1976:20). Det var i forhold til denne samtid, at malerne havde travlt med at nå at male den ægte bondekultur, inden den helt forsvandt. Her findes en vis parallel til den tidlige antropologi, som også arbejdede under pres på grund af forestillingen om at være kommet i tolvte time.

I kunsthistoriske skrifter fremhæves ofte et foredrag holdt af N.L. Høyen, der betegnes Danmarks første kunsthistoriker, i 1844 i Det Skandinaviske Selskab med titlen „Om Betingelserne for en national Kunsts Udvikling“. Høyens budskab gik i korte træk på, at kunstnerne så at sige skulle male den danske folkestamme frem af dybet til folkets egen selverkendelse. Han opfordrede altså de yngre malere på kunstakademiet til at gå ud *i felten*, inden det var for sent, og male det ægte oprindelige bondefolk i deres egnsdragter og under deres gøremål i hus og mark og til hverdag og fest. Zenius citerer fra malernes brevvekslinger fra felten, hvor de kæmper med at finde de sidste rester af denne bondekultur, og hvorledes de gradvis må drage længere og længere mod vest for at finde den. Således måtte maleren Julius Exner (1825-1910), der begyndte at male på Amager, flytte sig først til Hedeboegnen for siden at ende på Fanø.

Ud over i litteraturen og i malerkunsten har bondestuen overlevet rundt om på landets kulturhistoriske museer, især Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museerne har gjort deres til, at så godt som alle danskere kender bondestuen (føler sig hjemme i den) fra besøg, især i deres skoletid.

Bondestue, gården fra Pebringe. Frilandsmuseet.

Foto: forfatteren.

Nogle af bondestuens hjemlige kvaliteter har forbindelse med slægten. Det faktum, at familien indbefattede de gamle bedsteforældre (som regel farforældrene), gjorde, at børnene voksede op med to sæt voksne autoriteter ud over tyendet, som for øvrigt ofte kunne være deres jævnaldrende.

„Hjem“ opstår, samtidig med at kernefamilien, bestående af parret og deres børn, blev en enhed på en anden måde end førhen. Der sker en slags centrifugering i boligen, soveværelset bliver taget i brug, og privatlivet og tosomheden opstår.

*

De mange bondehusbeskrivelser, som i denne forbindelse er blevet studeret, har ikke givet mange direkte oplysninger om, hvorledes stuen oplevedes som hjem af dens beboere. Ordet *hjem* anvendes så uhyre sjældent, at det kan tælles på en hånd. Når man som antropolog så helt og aldeles er afhængig af skriftlige kilder af forskellig art og ikke kan deltage i og observere livet i en ægte levende bondestue og snakke med beboerne, må man til at læse mellem linjerne i de skrevne kilder.

I første omgang står det klart, at hjem har meget at gøre med flere generationer og slægt i almindelighed, og at beskrivelserne oftest bæres frem som barndomserindringer. Endvidere leverer flytninger og ombygninger ofte perspektivet, og det fremgår, at bondestuen (hjemmet) og dens alder, ja, ligefrem ælde, har en særlig værdi.

Hovedpersonen i det følgende skal være Lars Rasmussen, som har fortalt om *Livet i Klokkergaarden. Gammeldags falstersk Bondeliv* til præsten og folkloristen Frederik Lange Grundtvig. Deres samtaler foregik i byen Clinton i staten Iowa, hvor Grundtvig var præst. Bogen redegør for gårdens bygninger og inventar i detaljer, for omgivelser, skik og brug og folkeeventyr. Grundtvig blev meget optaget af den falsterske dialekt og har lavet fyldige ordlister over genstandenes betegnelser m.m. Denne interesse, kan man godt forestille sig, har taget noget fokus fra en mere almindelig livshistorie, som der bestemt er ansatser til hist og her. Men smådetaljerne har taget over, hvilket man kan beklage lidt. På den anden side kan man prøve at udnytte disse detaljer til at skabe en forestilling om det barndomshjem, som Klokkergaardens stue har udgjort for den lille Lars.

I begyndelsen af bogen om Klokkergaarden gives en skildring af hele gården med stuehus, stalde, lofter og have. Stuehuset kommer først med beskrivelsen af *Søndre Længe*. Stuen var ganske lille, den havde kun to fag vinduer, og den afveg lidt fra den typiske model ved ikke at have nogen langbænk under de sydvendte vinduer. Langbænken med bord stod ved endevæggen og altså over for ovnen, hvilket siges at være resterne af et ældre middelalderligt træk.

På de cirka seks sider, som beskrivelsen af Klokkergaardens bondestue fylder, nævner Lars 50 ting og sager. Han begynder ved indgangsdøren og bevæger sig

højre om mod bilæggeren og spisebordet for at ende med sengene. Det er, som det understreges, hans barndoms stue, og den huskes åbenbart rigtig godt helt ned i detaljen. Kan man slutte, at der skal ca. 50 genstande til for at skabe et barndomshjem? For hvad er det, Lars har forsøgt at sige med denne minutøse gennemgang af stuens møbler og genstande? Det er vel ikke kun af veneration over for den nordfalsterske dialekt, at han husker så godt? Nej, Lars Klokker har fået et tilbud, som man sjældent får: Fortæl alt, hvad du kan huske, fra din barndoms stue!

Han husker strandstenene på ovnen. Hvert familiemedlem havde sin, og de kunne varme en hel nat igennem på deres vej igennem natten fra ryggen og nedover. Lars husker *hyldetutten*, som hang i sengebåndet fra loftet inde i alkoven. Farmor greb fat i den, når hun skulle sætte sig til rette i sengehalmen, og når hun skulle op om morgenen. Lars sov ved siden af hende og husker ganske nøje denne hyldegren, hvor marven er skubbet ud.

Lars husker også ting, som man *ikke* havde på Klokkergaarden, som fx en uro, hængende fra loftsbjælken, som man havde visse andre steder, og moderen ønskede sig meget en amagerhylde, en såkaldt „tavelætt“. Han husker „læsningen“ på urskiven, som han genså på loftet mange år senere, da han havde lært at læse. Der stod de dystre ord: „For hvert et slag at Klokken slår, Vi nærmere til graven går.“

Der er ikke i bogen nogen syntese på denne erindringens tour de force igennem stuen, en tur, der fortsætter i de øvrige længer, i haven og på marken. Enkelte personlige barndoms- og ungdomserindringer fra Lars' liv findes spredt igennem hele bogen sammen med de mere saglige beskrivelser af dette og hint. Grundtvig skriver afsluttende, at han ikke mener, at det er Lars Rasmussens livshistorie, han har udgivet. Hvordan skal Lars Rasmussens beskrivelse af stuen da forstås?

I sin bog *The Poetics of Space* skriver Gaston Bachelard (1969 [1958]) om, hvorledes huset udgør erindringernes hjemsted, og han ser erindringerne som mere forbundne med sted end med tid. Det er den relation, hjem har med tid og alder, hjemmet er det, der rent fysisk rummer erindringerne, også selvom vi taler om hjem som noget blot erindret og ikke fysisk håndgribeligt. Bondestuens egenskab som model for hjem, også i den industrielle tidsalder, grunder sig på huses og rums evner til at *rumme* erindringer, og hjem er i stor udstrækning bygget op af erindringer og her måske især barndomsminder.

I Klokkergaardsbogen findes kun én rigtig reference til „hjem“: Lars' mor ønsker sig en lille forstue, som vil gøre det muligt at få besøg, uden at gæsterne bliver nappet af gæssene, der ligger på rede i bryggerset. Faderen giver til sidst efter, og en del af stuen inddrages til forstue. Grundtvig skriver således på grundlag af Lars' beretning:

Saadanne Forandringer var ham ellers meget imod. Hans Hjerte var knyttet til det gamle. Han og Lars gik en Gang forbi Hans Skafts ny Gaard. 'Det er en kjøn Gaard, Hans Skaft har bygget!' sagde Lars. 'Aa, ja, saamænd!' sagde Faderen, 'men havde jeg saadan en Gaard, saa havde jeg ikke mere noget Hjem!' (Grundtvig 1981:17).

Den gamle tror simpelthen ikke på, at en ny gård, der endnu ikke huser erindringer, kan udgøre et hjem.

Litteratur

Aakjær, Jeppe

1987 Fra min bitte-tid. Aarhus: Forlaget Hovedland.

Bachelard, Gaston

1969 [1958] The Poetics of Space. Boston: Beacon Press

Graves, Karoline

1927 [1921] Fra Halleby Aa. København: Munksgaard.

1942 [1928] En almuekvindes liv. Roskilde: Flensborg.

Grundtvig, Frederik Lange

1981 [1909] Livet i Klokkergaarden. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Korch, Morten

1998 [1920] Der brænder en ild. København: Høst og Søn.

Skjoldborg, Johan

1981 [1904] Bjarregården. København: Sesam.

Strange, Helene

2004 [1924] Inge Prier I-II. Beder. Højbjerg: Hovedland.

2004 [1922] Priergårdsslægten. Højbjerg: Hovedland.

Zenius, Marianne

1976 Genremaleri og virkelighed. Aarhus: Lokallhistorisk Afdeling 6.

